

A magyar segédige + igenév szerkezet szemantikája *

1. Bevezetés

Az alább olvasható írásban a magyar segédige + igenév (főnévi igenév) szerkezetét vizsgálom a kognitív szemantika keretében. A vizsgálat célja ennek az igei szerkezetnek a szemantikai bemutatása korábban nem alkalmazott egységes elméleti keretben – a korábbi kutatások eredményeinek ismeretében.

A nyelvi közlés a nyelvi interakcióban részt vevők közös fogalmi és figyelmi tevékenységén alapul. A megismerés folyamataiban létrejövő konceptualizáció a világ jelenségeit különböző fogalmi típusokba rendezi: például a dolog, a folyamat vagy esemény és a jelenet típusába, kategóriájába. A dolgokat főnevekkel nevezi meg a beszélő ember, a folyamatokat vagy eseményeket igékkel, a jeleneteket mondatokkal. A folyamat szemantikus fogalma több összetevőből áll. Egyrészt magát a folyamatot mint típust tartalmazza szemantikailag, objektíven megkonstruálva, például az eseményszerkezetnek, az eseményszerkezet időszerkezetének fogalmi struktúrájában, szemantikus résztvevőkkel. Másrészt a véges ige a szemantikailag megkonstruált folyamatot viszonyba hozza éppúgy a folyamat résztvevőivel a kifejezett jelenetben, mint a konceptualizálókkal (például a beszélővel és a hallgatóval), a konceptualizálók által megértett beszéddővel, beszédhelyzettel, vagyis azonosíthatóvá teszi, lehorgonyozza a megértett beszédhelyzetben (a pillanatnyi diskurzustérben) a jelzett folyamatot. A magyar nyelvben (mint általában a nyelvekben) a folyamat komplex szemantikai tartalmát különböző konstrukciótípusokban lehet kifejezni. Ilyen típusok a következők.

- Egy folyamatot sok esetben egyetlen véges igealakokkal lehet kifejezni, az összes lehorgonyzó viszonnal (mondatban, szövegben).
- Más esetekben több önálló szóalak szemantikai és morfoszintaktikai egysége képes egy specifikus folyamat jelölésére. Ilyen összetett nyelvi szerkezet a magyar segédige + igenév struktúra.

* A jelen tanulmány A magyar segédige + ige(név) szerkezet szemantikája című tanulmányom (Keszler B.–Tátrai Sz. [szerk.]: *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Tinta Kiadó, Budapest, 201–10) átdolgozott és kibővített változata. Köszönöm Kugler Nórának lektori alaposágú és kiterjedtségű javaslatait, valamint Pelyvás Péter segítő megjegyzéseit. T. N. G.

- És hasonlóképpen a folyamat szemantikai tartalma jelölhető egy ige vagy kopula + főnév vagy melléknév szerkezettel.

A magyar segédige + igenév szerkezetet az alábbi leírás alapvetően Langacker kognitív nyelvtana (Langacker 1987) és Heine grammatikalizációs elmélete (Heine 1993) keretében tárgyalja. A megközelítés két kiinduló tétele a következő:

- (1) A magyar nyelvben a segédige + igenév szerkezet alapbeállítás szerint az ige jelentéséhez hasonlóan folyamatot fejez ki, továbbá a mondatban lehorgonyozva ugyanolyan vagy hasonló szemantikai és szintaktikai szerepet tölt be, mint a puszta véges ige. A segédige + igenév szerkezet nyelvi (elsősorban szemantikai) egység (Langacker 1987: 58–9 meghatározásában, l. még Langacker 1991: 194–281). E nyelvi egységek eseménysémák révén konstruálódnak (l. Heine 1993: 30–1).
- (2) A magyar segédigék grammatikalizációs folyamatok során alakultak ki, összetett, körülíró szerkezetekben, amelyekben az eredeti igék eseménysémái nagymértékben absztrahálódtak. A magyarban nincsen segédige + ige szerkezet, a főigék főnévi igenév formájában szerkesztődnek be az itt tárgyalt összetett szerkezetbe, képzett alakban, nem prototipikus igei szemantikai tartalommal.

A (3)–(5) példák változatai a két tételben jelzett tulajdonságokat mutatják be:

- (3) a. Esik az eső. – Esik.
b. Esni fog az eső. – Esni fog.
- (4) a. Péter olvas.
b. Péter tud olvasni.
- (5) a. Megyek.
b. Mennem kell.

2. A leíró előzmények

Három közelmúltbeli, különböző irányzatú, jellegzetes magyarázatot érdemes röviden említeni. Bár ezek a leírások elméleti és módszertani szempontból is lényegesen különböznek, abban egyetértenek, hogy a segédige + igenév szerkezet morfoszintaktikai jelenség.

Lengyel (2000a: 72 ff. 252 ff.) a klasszikus grammatikai keretben a segédigét morfémafunkciójú lexémának tekinti kváziképzői vagy -ragozási funkcióval, „morfológiai természetű szerkezet” részeként, és csak néhány szót tart segédigének (*van, marad, múlik, fog, volna*). Lengyel (2000a: 226) szerint a főnévi igenév átmeneti szófaj a ige és a főnév között, amelyet képző hoz létre az igei tőből, és amely a mondatban főképp főnévként tölt be szintaktikai funkciókat, de az igehez hasonlóan alakít ki szintaktikai szerkezeteket. Keszler [szerk.] (2000: 255 kk. 395–6) a létigét és jelentésének egyes szemantikai változatait (*marad, múlik*) összetett állítmány igei részeként tartja számon. A *fog, volna, szokott, talál, tetszik* elemeket

segédigeként sorolja be, amelyek a hozzájuk kapcsolt főnévi igenévvel egyetlen igealakot alkotnak, tehát szintaktikai szerepük állítmány. A *fog, volna, szokott, talál, tetszik* elemek a véges ige egyes grammatikai funkcióit (igeidőt, módot, aspektust) fejezik ki. Modális és aspektuális jellegű, az igék és a segédigék közötti átmenetként („modális igékként”) tartja számon ez a nyelvtan például az *akar, bír, kell, lehet, óhajt, tud* elemeket, amelyekhez mint állítmányokhoz a főnévi igenév alanyként kapcsolódik (Keszler [szerk.] 2000: 257, 406).

A strukturális keretű leírás egyrészt a morfológiai és a lexikai jellemzőket tárgyalja. Kenesei (2000: 109) generatív nézőpontú szintaktikai keretében a segédige hiányos paradigmájú összetevő, nem lehet vonzata, nem nominalizálható, nem lehet a fő szemantikai predikátuma a mondatnak, valamint a főige igenévi alakban jelenik meg segédige mellett. Kenesei Heine (1993: 22–4) tulajdonságlistájára hivatkozik, de nem említi, hogy Heine e listát a korábbi, vegyes keretű szakirodalom alapján állította össze, és az egyes elkülöníthető tulajdonságokkal kapcsolatban korlátozó megjegyzéseket tesz (ugyanis a különböző irányzatú magyarázatok fő jellemzői egyes esetekben kizárják egymást). Kenesei három szót nevez meg magyar segédigeként (*fog, szokott, talál*). A főnévi igenevet nonfinit igealaknak tekinti, amely nem vonzhat tagmondatot. Ezt az álláspontját megerősíti Kenesei (2008: 614–20)-ban: a segédigéket az igék önálló alosztályának tekinti, a segédigék a hiányos paradigma mellett nem vehetnek fel képzőket, és hangsúlytalanok, valamint hangsúlyozza, hogy a segédigéknek nincsenek saját maguk által kiosztott tematikus szerepeik. A három segédigei elemet kiegészíti további kettővel (*kell, szabad*). A Strukturális magyar nyelvtan ugyanezen kötetében Csirmaz (2008: 197) szintén azt emeli ki, hogy a segédigéknek – szemben az igékkel – nincsen önálló argumentumszerkezetük. A segédige szintaktikai szerkezeti viszonyait egy formális szelekciós megszorítás szabályával írja le: „a segédige szótári cikkében rögzítve van az a pusztán formai követelmény, hogy annak egy főnévi igeneves bővítménnyel kell szerepelnie” (Csirmaz 2008: 198).

A segédige + igenév szerkezet mondatának strukturalista magyarázatát É. Kiss (2003: 114–23) foglalja össze. „Az a feltevésünk, hogy a főnévi igenév ragozatlan ige, mely vonzataival együtt igés kifejezést alkot [...] a *-ni* képző jelentésánál a VP egészéhez járul, így a VP belső felépítésére nincs befolyással. Szerepe mindössze annyi, hogy a VP-t predikátumból bővítménnyé tegye” (É. Kiss 2003: 115). A *-ni* képzős VP a mondat állítmányának a bővítménye, amelynek rejtett, rekonstruálható alanya van. A fejezet külön megnevezés nélkül három ige-csoportot különít el, amelynek tagjai főnévi igeneves kifejezést vonzanak. A második csoportba tartozik az *akar, fog, szokott, tud, kíván, óhajt, mer, szándékozik*, amelynek többségét számos feldolgozás segédigének minősíti. Ezek az igék nem viselhetnek VP-hangsúlyt; ez „azzal a ténnyel függ össze, hogy ezen igék jelentésánál is önállótlank; nem jelölnek külön eseményt, hanem a főnévi igenevük által kifejezett eseményt módosítják valamilyen modális vagy aspektuális szempontból (É. Kiss 2003: 117).

Kálmán et al. (1986, 1989) a segédige + igenév szerkezetet általános formális nézőpontból magyarázza. A szerzők szerint az igék a magyar igenévi szerkezetekben segédigékre és főigékre oszthatók, szintaktikai kritériumok alapján: felhasznál-

ják a semleges és a nem semleges mondatoknak, valamint a hókusz és a fókusz strukturális pozíciójának a jellemzőit. E megközelítés a főnévi igenet tartalmazó igei szerkezeteket komplex igei struktúrákként kezeli. Eszerint a segédigék véges igeikként viselkednek, míg a főigék teljes igei csoportként (Kálmán et al. 1986: 138). E felfogásban a központi segédigék a következők: *akar, fog, kell, szokott, tetszik, tud*.

Megjegyzendő, hogy a segédigék számának és funkciójának meghatározása körül nagy a szóródás. Míg Keszler szerk. (2000) és Kenesei (2000) a segédigék számát a lehető legkevesebbre csökkentve tárgyalja a kérdést (Keszler [szerk.] 2000 határeseteket jelez), addig Kálmán C. et al. (1989) a segédigék számosságát a megadott szempontok révén éri el.

A segédige + igenév szerkezetet a korábbi magyar nyelvtudományi leírások lényegében kizárólag (formális) morfológiai és szintaktikai, illetve fonológiai szempontok szerint mutatták be. Az alábbiakban olyan funkcionális, kognitív szemantikai magyarázatra teszek javaslatot, amely a segédige + főnévi igenév szerkezetet egységesen kezeli: szemantikai egységként, igei jelentéstartalmat kifejezve, ezzel párhuzamosan szintaktikai funkcióként, a mondat állítmányi részeként.

3. A kognitív elméleti keret

A jelen dolgozat a kognitív nyelvészet elméletét és módszertanát alkalmazza. A legfontosabb tételek a következők (vö. Langacker 1987, 2008, Geeraerts–Cuyckens eds. 2007, Barlow–Kemmer 2000):

- a prototípuselv: a kategóriatagság fokozat kérdése, a példányok közös tapasztalat révén megismert tulajdonságok és családi hasonlóság alapján sorolódnak be egy kategóriába, a kategóriák határai nem feltétlenül élesek;
- a konstruálás és a perspektíváltság szerepe: a megismerés folyamatában a beszélő ember elemző megértéssel feldolgozza (konstruálja) a tapasztalt jelenségeket, és az így létrejövő fogalmi szerkezeteket jelentésszerkezetként használja nyelvi kifejezésekben, mindig egy specifikus fogalmi nézőpontból;
- a nyelv használati alapú leírása: a produkció és a megértés inherens része a nyelvi rendszernek, nincs éles határ a nyelv szinkrón és diakrón aspektusa között;
- a nyelv dinamikus természete: a nyelvi kifejezések jelentése rugalmasan alakul a mindenkori közlés pillanatnyi kontextusában.

A segédige + ige(név) szerkezet leírása az általános nyelvészeti kutatásokban természetesen elméletfüggő. Heine (1993: 8–16) részletesen összefoglalja a segédige addigi elméleteit. Az egyik fő magyarázat szerint a segédige önálló, egyetemes nyelvi kategória. Egy másik elterjedt elmélet szerint a segédige éppúgy ige, mint az „alapszófajú” ige. Ismét mások (például Bolinger, Givón vagy Heine) szerint

a segédigék és az igék közötti határ nem éles, inkább átmenetként írható le a háttérterületük. A Chomsky-féle generatív grammatika és a Langacker-féle kognitív nyelvtan alapvetően különbözik a segédige + ige(név) szerkezet leírásának elméletében, amennyiben az első a szintaktikai szerkezetre összpontosít, a második a szemantikaira. Ismét más szempontok szerint Anderson (2006) a segédige + ige(név) szerkezetnek, e szerkezet változatainak strukturális leírását adja nagy nyelvtipológiai anyagon, Heine (1993) grammatikalizáció eredményének tekinti a segédigét, méghozzá annak mindenkori nyelvi és fogalmi környezetében.

Heine kutatási beszámolója a következőkben összegzi a közös pontokat: a segédige az igeidő, az aspektus és a modalitás fogalmait fejezi ki különböző módokon, a tagmondat állítmányi szerkezetének részeként (l. még a tulajdonságok összegző felsorolását, Heine 1993: 22–4; Lengyel 2000b hagyományos keretben rövidebben). A segédigék szakirodalmát alaposan és kritikusan, funkcionális nézőpontból összefoglalja Heine (1993), más, erőteljesebben formális szempontokat alkalmazva Anderson (2006).

A jelen írásnak nem célja a magyar segédigék kizárólagos listáját megadni (a leíró figyelem középpontjában a prototipikus segédigék állnak, például *fog; kell, tud, lehet*), sem a segédige kimerítő leírását elvégezni. A tanulmány célja elsősorban a magyar segédige + igenév szerkezet szemantikai leírása, továbbá a szemantikai jellemzők és a szintaktikai szerkezet(ek) közötti megfelelések és meg nem felelések rövid bemutatása, a magyar sztenderd változatra összpontosítva. A hangsúlyozás és a hanglejtés, továbbá a szórend kérdését nem tárgyalja a tanulmány, mert az elsődleges szemantikai szerkezetek leírásában ezek nem játszanak alapvető szerepet.

4. A folyamat különböző leképezési módjai a magyarban

Egy időbeli folyamatot különböző sematikus szerkezetekben lehet kifejezni a magyarban, például:

- véges igével,
- segédige + főnévi igenév szerkezettel,
- ige vagy kopula + főnév vagy melléknév szerkezettel.

A prototipikus magyar ige sematikus szemantikai szerkezete – csakúgy, mint általában a nyelveké – folyamatot, két sematikus figura temporális viszonyát képezi le, egymásra következő elemi állapotok szekvenciális letapogatásával (Langacker 1987: 248–53). Ezt a szemantikai szerkezetet specifikusan alakítják az ige-képzők és az igekötők. Az absztrakció magasabb szintjén ezek a szemantikai szerkezetek eseménysémák megvalósulásai, vagyis az igék elvontabb eseménysémák (például cselekvés, mozgás, állapotváltozás, elhelyezkedés stb.) kifejeződései (l. Langacker 1978: 857, Heine 1993: 31).

Az igének ez a szemantikai szerkezete adja meg a mondat profilját. A magyar igealak (a magyar véges ige) kötelezően komplex funkciójú inflexiók toldalékok-

kal horgonyozza le az igét a mondatban. Ez a helyzet az egyes szám harmadik személyű, jelen idejű, kijelentő módú, általános (alanyi) ragozású igealak esetén is, ahol a jelölés zéró morfémákkal történik, jóllehet ez látszólag megegyezik a dekontextualizált lexikális formával. Ez azt jelenti, hogy egy pusztán véges igealak kizárólag ragozott alakjával utal alanyára és tárgyára (a trajektorra és a landmarkra), tagmondatként funkcionálva. Az inflexiós toldalékok különböző morfológiai összetettségekben a következő funkciókat látják el: igeidő (jelen [jelen, múlt, jövő és általános jelen értelemben], múlt), igemód (kijelentő, felszólító, feltételes), szám (egyes, többes), személy (1., 2., 3.), határozottság (a 3. személyű tárgy határozott vagy határozatlan volta). Ezek az inflexiós morfémák teljes ragozási sorokat alkotnak. Az ikes ragozás és a 2. személyű tárgyra utaló ragozás kiegészíti a teljes paradigmákat.

Nincsen egy az egyben forma-funkció megfelelés az igeragozásban, nem minden morfológiai funkciónak van egyedi jelölője. Inkább egy komplex rendszer működik, amelyben a ragozás, a tőmódosítás és a zéró morféma együttesen fordul elő különböző kombinációkban, a tő és a morfológiai végződés morfofonológiájától függve.

A legtöbb temporális és sok modális tartalom kifejezhető egy komplex véges igealakkal, még gyakran azok a tartalmak is, amelyeket általában segédige + igenév szerkezettel szokás jelölni. Ilyen például a jövő idő (amelyet formálisan a jelen idejű ragozás jelez), az igemód általában, egyes modális tartalmak, például a *-hat/-het* képzővel kifejezett lehetőség, engedély vagy kötelezettség.

A magyar segédige + igenév szerkezet a prototipikus igehez hasonlítva mind a szemantikai szerkezet, mind a lehorgonyzás szempontjából részben másképp képezi le a jelölendő folyamatot. Az ige mindig részletesen kidolgozott jelentésével szemben a segédige jelentésszerkezete nagymértékben sematikus, igeidőt (jövőt) és modalitást, valamint nagymértékben absztrakt folyamatot jelöl. A főnévi igenév temporalitást jelöl, összegző letapogatással, a folyamat elemi részeit egyben feldolgozva. A segédige + igenév szerkezet az igeidők közül a jövőt egyedi segédigével (*fog menni*), a jelent (az általános jelent) egyes modális segédigék szemantikai szerkezetével (*tud úszni*), a modalitást segédigével fejezi ki (*menni kell*); a számot és a személyt a segédige + igenév szerkezet alapbeállításban csak formálisan jelöli (a formailag E/3 *enni kell* kifejezés vonatkozhat első, második és harmadik személyű trajektorra, a beszédhelyzettől függően), de a szám és a személy toldalékkal gyakran pontosítható (*ennem kell, ennetek kell*); a határozottság jelölése csak néhány segédigén (*akar, fog*) lehetséges. Megjegyzendő, hogy a mód modális jelentést kifejező grammatikalizált igei inflexiós forma, amely kijelentő, felszólító és feltételes módokban valósul meg a magyarban. A modalitás szemantikai funkció, amely a mondat jelentéséhez járul hozzá (Bybee–Fleischmann 1995: 2). A modalitást a magyarban főképp módjelölő inflexiós toldalékok, modális segédigék és módosítószók jelölik.

A (3)–(5) példái bemutatják, az igék és a segédige + igenév szerkezetek miképpen jelölik a folyamat szemantikai tartalmát.

A folyamat kifejezésének vannak más összetett típusai is. Egy másik fajta az ige vagy kopula vagy a funkcióige + főnév vagy melléknév szerkezet. Ezekben

a főnévi vagy melléknévi összetevő igen nagy mértékű elvontságban tartalmaz folyamatjellegű szemantikai részt. E szerkezetekben a létige általában absztrakt cselekvést, létezést vagy állapotot jelöl, teljes ragozási paradigmával. A főnévi összetevő jelentése legtöbbször cselekvést vagy állapotot tartalmaz, a melléknévi összetevő például állapotot, viselkedést. Gyakoriak a következő szerkezetek.

Melléknév + létige. Ebben a szerkezetben a melléknév meghatározott állapotot jelöl temporalitás nélkül, a létige folyamatot szekvenciális letapogatással, teljes paradigmában.

(6) Péter figyelmes volt.

Melléknév + létige + főnévi igenév. A létige temporalitást fejez ki szemantikusan, teljes paradigmával, míg a melléknév folyamatot (töbnyire állandó állapotot) jelöl összegző letapogatással. A tagmondat szerkezete egy főnévi igenévvel teljes, amely egy specifikus folyamatot jelöl összegző letapogatással (ez a tagmondat topikja).

(7) Dohányozni tilos.

(8) Jó volt futni.

Főnév + létige. Ebben a szerkezetben a főnév egy meghatározott állapotot jelöl temporalitás nélkül, a létige folyamatot szekvenciális letapogatással, teljes paradigmában. Egy változata egzisztenciális viszonyt tartalmaz (a főnév itt az állítmány része):

(9) Péter orvos volt.

Egy másik változata állapotot tartalmaz folyamatos aspektusban (itt a főnév a létige határozói bővítménye):

(10) németórán van

(11) munkában volt

Főnév és funkcióige. Ebben a szerkezetben a főnév meghatározott cselekvést jelöl (általában ige + főnévképző struktúrában) temporalitás nélkül, az ige a temporális viszony sémáját jelöli szekvenciális letapogatással, teljes paradigmában.

(12) döntést hoz

Ez utóbbi szerkezet típus nem témája a jelen írásnak. A folyamat jelölésének különböző típusai közötti különbség fokozat szerinti, nem éles.

5. A magyar segédige + igenév szerkezet alapváltozatai

A nyelvi elemeket, így az itt tárgyalandó kifejezéstípust is mindenkor jellegzetes közegében lehet jól leírni. A magyar segédige + igenév szerkezet mindenkor közvetlen közege a mondat, pontosabban a tagmondat (clause). A következő jel-

legzetes konstrukciótípusok adják a kiinduló adatokat, elsősorban morfológiai és szintaktikai szerkezeti funkcióik alapján.

A) Modalitást (közvetlenül) és igeidőt (toldalékkal) kifejező puszta segédige + főnévi igenév:

- (13) Enni kell.
- (14) Enni kellett.
- (15) Itt lehet úszni.

B) Modalitást (közvetlenül) és igeidőt (toldalékkal) kifejező puszta segédige + számban és személyben lehorgonyzott főnévi igenév:

- (16) Mennem kell.
- (17) Mennem kellett.
- (18) Lehet futnia.

C) Számban és személyben lehorgonyzott segédige, igeidőben korlátozva (formálisan jelen, csak jövőt jelölve) + főnévi igenév:

- (19) A karácsony el fog jönni.
- (20) Holnap is fogtok dolgozni.

D) Időben, módban, számban és személyben lehorgonyzott segédige + főnévi igenév:

- (21) A madár tud repülni.
- (22) A másodikosok tudtak olvasni.
- (23) Ő is tudna korcsolyázni, ha megtanult volna.

6. Az ige szemantikája

A nyelvi szerkezetek fogalmi szerkezeteket reprezentálnak. A fogalmak a világ jelenségeinek kategorizációs leképezései, konstruálásai a megismerésben. Kiemelkedően fontos fogalom a DOLOG, amelyet főnév jelöl, és a FOLYAMAT (vagy ESEMÉNY), amelyet prototipikusan ige jelöl.

Az ige szemantikája, funkciói e helyt csak röviden tárgyalhatók, a prototipikus igeire összpontosítva (vö. Hopper–Thompson 1985, Langacker 1987, 1991, Givón 2001, Frawley 1992, Radden–Dirven 2007). A prototipikus ige:

- energiával kapcsolatos interakciót fejez ki két vagy több résztvevő között, amely az energia megváltozásával és/vagy átvitelével jár,
- egy eseményt elsődlegesen időben fejez ki,
- az eseményt időben körülhatárolt módon fejezi ki,

- egy esemény térbeli helyét csak meghatározatlanul vagy sematikusán jelöli, egy esemény térbeli helye a résztvevők elhelyezkedésétől függ,
- a résztvevők az ige szemantikai szerkezetében sematikus figurák, meghatározható, prototipikus dolgok.

Az ige szemantikailag függő, mert egy folyamat igével való reprezentációja konceptuálisan kötött, az eseményt létrehozó, együtt cselekvő résztvevők konceptualizációja nélkül nem lehet a folyamatot konceptualizálni. A résztvevők a figyelem irányulása szempontjából nem azonos helyzetűek: a figyelem középpontjában álló az elsődleges figura vagy trajektor, amelyet egy másik figurához viszonyítva tartalmaz sematikusán az ige, a másik résztvevő a másodlagos figura vagy landmark, amelyhez viszonyítva érthető meg a trajektor.

Az ige két vagy több résztvevő egymáshoz való viszonyát temporálisan, időben fejezi ki: *van – valami* és *valahol*, *beesik – valami* és *valahová*, *fut – valaki* és *valahová* vagy *valahonnan*, *ad – valaki*, *valamit* és *valakinek*. Magát az időbeli viszonyt, a folyamatot vagy az eseményt az ige szemantikai szerkezete tartalmazza. Az időbeli viszony több tényező szerint is változó:

- sematikus vagy kidolgozott,
- valamilyen eseményszerkezete van,
- az ige a folyamat időbeliségét pillanatnyi állapotok egymásra következősével, szekvenciális letapogatással reprezentálja.

Az elme a jelenségeket a fogalmi feldolgozás (konstruálás) során valamilyen módon letapogatja (szkenneli). A letapogatás egyik változata az időbeli ösvényen végighaladó online művelet, amely a folyamatot egymásra következő pillanatnyi állapotok időben egymásra következő soraként dolgozza fel (l. Langacker 1987: 248–53). Az időbeli viszony temporális, szekvenciális, folyamatjellegű összetevői általában részletes kidolgozást kapnak az ige eseményszerkezetében. Az időbeli viszony nem azonos a mondatbeli deiktikus igeidővel.

A résztvevők az ige jelentésszerkezetében csak sematikusán konceptualizálódnak. A figyelem középpontjában álló elsődleges figura a trajektor, a viszonyításként feldolgozott másodlagos figura a landmark (ezt jelöli a fenti felsorolásban a *valaki*, *valami* kifejezés), kidolgozásuk, megnevezésük mindig a mondatban történik a szintaktikailag hagyományosan vonzatnak vagy bővítménynek nevezett mondatrészekben. Az ige és a hozzá bővítményként kapcsolt főnevek között részleges szemantikai megfelelés van a valenciaviszonyokban. Az ige főnévi bővítményeit kötelezően esetragok (viszonyragok) jelölik, sematikusán leképezve a kettejük közötti viszonyt (gyakran metaforikusan).

Az ige a mondat (a tagmondat) szemantikai szerkezetének része, ezt jelzi többek között a főnévi bővítmények és az ige közötti részleges szemantikai megfelelés. Az ige meghatározza a tagmondat szemantikai profilját. Továbbá: az ige által profilált folyamat (esemény) episztemikusan lehorgonyzódik a szövegvilágban (a beszélő és a hallgató által megértett beszédhelyzetben). A lehorgonyzás révén a beszélő és a hallgató azonosítani tudja az igeidőben dekontextualizáltan kon-

ceptualizált folyamatot a mondat által kifejezett jelenetben. A lehorgonyzás igei jelölése a deiktikus igeidő, az igemód (a modalitás szűkebb hatókörrel), valamint a magyarban az igealakon jelölt szám, személy és határozottság.

A fent bemutatott összetett fogalmi tartalmat prototipikusan egyetlen véges igealak fejezi ki a magyarban. A jelen cikk központi állítása az, hogy a magyar segédige + főnévi igenév szerkezet ugyanazt vagy hasonló funkciót tölt be a mondatban. A kifejtés során először a prototipikus főnévi igenév és a segédige szemantikai szerkezetét kell bemutatni.

7. A főnévi igenév szemantikája

Lengyel (2000a) szerint, megegyezve a korábbi nyelvtani hagyományokkal, a főnévi igenév a magyarban átmenet az ige és a főnév között. Ez a tömör térmetaforikus jellemzés az ige szemantikai szerkezetével való összevetés kívánalmát is kifejezi, bár nem végzi el azt.

A magyarban a főnévi igenév igéből képzővel létrehozott nyelvi egység: az ige + *-ni* képző szemantikai alapú kompozitumszerkezet (pl.: *él – élni*). A főnévi igenév igei töve gyakran morfofonológiailag módosul az igenév képzője előtt, ezáltal a főnévi igenév morfofonológiai szerkezete kevésbé transzparens, nyelvi egység jellege viszont erősebb, így jobban elkülönül a kiinduló igétől (pl.: *megy – menni*). A magyar főnévi igenév együttesen, kompozitumszerkezetként:

- temporalitást jelöl, de folyamatjelleg nélkül;
- a temporalitást összegző szerkezetként képezi le, egyidejű és nem egymásra következő pillanatnyi állapotok soraként: „miközben az egyes állapotok természetes sorrendjükben férhetők hozzá, összegzésen mennek át, azaz mentálisan egymásra helyeződnek [...] a feldolgozási idő minden pillanatában a fókuszált fogalom a letapogatás során addig feldolgozott konfigurációkat egyszerre tartalmazza” (Langacker 2008: 111; l. még Langacker 1987: 248–53). Vagyis az esemény komponens állapotait időben kiterjedve dolgozza fel a beszélő és a hallgató, de holisztikusan tapogatja le azokat;
- az összegző módon feldolgozott eseményszerkezet és a landmark profilálódik a főnévi igenév szemantikai szerkezetében;
- szemantikailag félig autonóm, nem kell kidolgozni az elsődleges figurát (a főnévi igenévnek az igétől eltérő a vonzatszerkezete; a fenti ígépéldákkal szembeállítva: *lenni – valahol, esni – valahová, futni – valahová* vagy *valahonnan, adni – valamit és valakinek*), a hagyományos nyelvtani leírások szerint: nincs alanyi és jelzői bővítője, lehet tárgyi és határozói bővítője (vö. Lengyel 2000b: 26).

A magyar főnévi igenév komponensszerkezeteire azok szemantikai kapcsolata révén a fent jelzett kognitív szemantikai keretben a következők jellemzők:

- igető: temporalitás sematikus eseményszerkezettel, elemi állapotok egymásra vetített szerkezetével, folyamatjelleg nélkül (összegző letapogatással, vagyis az elemi állapotok nem temporális, hanem egyidejű feldolgozásával), lehorgonyzatlanul (a figyelem metonimikus áthelyezése a képzővel való viszonyában történik meg, összehasonlítva az igével);
- *-ni* képző: az ige szemantikai tartalmának a módosítása a figyelem áthelyezésével a folyamatjellegről a dologjellegre, teljes mértékben sematikus lehorgonyzás (csak személyt és számot jelölő inflexiók toldalék kapcsolható hozzá, időbeli és módbeli nem; inflexiók toldalékot csak bizonyos esetekben fogad, az is birtokos személyjel (másképp: igenévi személyrag), tehát a tő dolgot jelölő szemantikáját erősíti).

A pusztá főnévi igenév részben igei jellegű, mert szemantikai tartalma temporális, de kisebb részben főnévi jellegű, mert a temporalitást dologszerűen képezi le.

A főnévi igenévvel szemben a lehorgonyzott ige (igealak) jellemzői:

- tő: két sematikus szereplő közötti temporális viszony kidolgozott eseményszerkezettel,
- toldalékok: lehorgonyoznak időben, módban, számban, személyben, határozottságban,
- szemantikailag nem autonóm.

Az ige és a főnév szemantikai különbségei igen jelentősek, jóllehet vannak olyan főnevek (pl.: *tűz, áradás, mozgás*), amelyek szemantikailag közelebb állnak az igékhez, mint például a tárgyakat megnevező főnevek. Szintén vannak dinamikusabb igék (például a mozgásigék), és vannak statikusabbak (ilyenek az állapotigék). Általánosságban meghatározva a főnevek dolgokat jelölnek, az igék folyamatokat (másképp: eseményeket). A prototipikus főnév szemantikai jellemzői a következők. A prototipikus főnév fizikai tárgyat jelöl, a főnévvel jelölt fizikai tárgy időben (viszonylag) állandó, a főnévvel jelölt fizikai tárgy térben létezik, a térben kijelölt helye van. A főnév szemantikailag független, mert egy dolog főnévvel való reprezentációja konceptuálisan független bármely eseménytől, amelyben részt vehet.

Az ige az időben lezajló folyamatot, eseményt prototipikusan, azaz jobban fejezi ki (pl.: *fut*), mint például a főnévi igenév (*futni*) vagy az igéből képzett főnév (*futás*). A prototipikus ige és a prototipikus főnév áll a legnagyobb szemantikai kontrasztban. Hopper–Thompson (1985) szerint a szöveg információs kívánalmi motiválják a főnév és az ige kategorialitását, az eseményjelleg (eventhood) fokozatát. Ez elsősorban az igébe kódolt idővel, pontosabban temporális szerkezettel, annak jellegével történik meg – az ige nyílt grammatikai időjelölése redukálódhat, ha az ige a szövegben az információ szempontjából kevésbé fontos eseményt jelöl. A magyar főnévi igenév, mint nem prototipikus ige és főnév, szemantikai szerkezete tartalmaz folyamatszerű és dologszerű összetevőket, de mind az igétől, mind a főnévtől jelentős mértékben különbözik.

8. A segédige

Mind Lengyel (2000a, b), mind Kálmán C. et al. (1989) megállapítja, hogy a magyar segédigék kategóriája nem különül el élesen az igék kategóriájától, példányaik között vannak centrálisak és periférikusak, a kategória azonosítható tulajdonságai a legkülönbélebb együttállásokban mutatkoznak az egyes segédigékben. A magyar segédigék kategóriájában a prototípuselv határozottan érvényesül.

Talmy (2000: 24 kk.) a grammatikai és a lexikai alrendszerek között az egyik fő szemantikai különbséget abban látja, hogy a grammatikai szerepű nyelvi kifejezések elsősorban a konceptuális tartalom strukturálását végzik, míg a lexikai elemek (az „alapszófajok”) a konceptuális tartalmat adják. A grammatikai szerepű formák szemantikailag korlátozva vannak: egyrészt csak bizonyos fogalmi összetevőket reprezentál egy-egy nyelv grammatikai formákkal (pl. a főnévi ragozásban a számot, amely a főnévvel jelölt dolog számosságát jelöli, de a dolgok más fizikai jellemzőit, így a színüket nem lehet ragokkal kifejezni). Másrészt csak egyes szemantikus fogalmak reprezentálódhatnak bennük (a nominális SZÁMA például az EGYES, TÖBBES, DUÁLIS, TRIÁLIS fogalmaiban valósulhat meg, de a SOK, a NÉHÁNY nem része ennek a kategóriának). Ezzel szemben a főnevek vagy az igék szemantikai szerkezetei nincsenek ilyen fogalmi korlátozásoknak kitéve. A segédige fogalmilag részben korlátozott (igeidőt, modalitást képes kifejezni), részben nem korlátozott (a temporális eseményszerkezet vagy a résztvevők szemantikusan reprezentálódhatnak, például a deontikus modális segédigékben az erődinamika viszonyában). A segédigének ez a tulajdonsága összefügg azzal a pozícióval, amelyet elfoglal az ige és az időt, aspektust, modalitást jelölő grammatikai elemek közötti soron (Verb-to-TAM chain), vagyis grammatikalizációjának pillanatnyi állapotával (vö. Heine 1993: 53–70). A grammatikalizációs sort (Verb-to-TAM-chain) Heine (1993: 58) két egymásra következő általános helyzettel jellemzi, a legkevésbé grammatikalizáltból, A-tól G-ig jelölve, négyféle paraméter mátrixa alapján (a paramétereket I. alább).

A prototipikus magyar segédige Heine grammatikalizációs láncán a C, D és E általános helyzetben van. A segédige fő szemantikai jellemzői a következők:

- a segédige jelentésszerkezetében nagyon elvontan lehet elkülöníteni eseményszerkezetet és szemantikus résztvevőket, a megértett idő jelen van,
- a segédige a magyarban jellegzetesen a modalitást és az igeidőt profilálja (az aspektualitás is kimutatható, de nem rendszerszerűen); ez a prototipikus ige jelentésszerkezetének egy alszerkezete,
- a segédigék egy része képes kifejezni az egyszerű jelen és múlt igeidőt, illetve a számot és a személyt, vagyis e vonatkozásokban képes lehorgonyozódni,
- a magyar segédigék grammatikalizáció során kapták segédige státusukat, a grammatikalizáció különböző fokán állnak,
- a legtöbb központi segédige főigeként is funkcionál.

Heine (1993: 54–8) grammatikalizációs sorának paraméterei szerint a magyar segédigék a következő fokokon helyezkednek el (a fokok I-től III-ig, a dekatégorizá-

ció esetében V-ig jelölik a grammatikalizáltság mértékét, a skálán ez I. fok a legkevésbé grammatikalizált):

- deszemantizáció: a konkrét eseményséma többé-kevésbé absztrakt tartalommal alakul (II. fok);
- dekategoriizáció: a segédigeként funkcionáló igék számos szintaktikai és szemantikai tulajdonságukat elveszítették (a komplementjük nem véges ige, azaz főnévi igenév, főnév nem lehet bővítményük, nem különülhetnek el a főnévi igenévtől; II., II., IV. fok);
- klitizálódás: a segédige egyetlen egységet, frázist képez a főnévi igenévvél, egyben jelzi az igeidőt, módot stb. (II. fok);
- erózió (lazítás): általában minden segédige teljes fonológiai formájában jelenik meg (I. fok), de például a *kéne* alak már lazításos.

A magyar segédigék a grammatikalizációs soron (azt kontinuumnak véve) a C, D és E fokon helyezkednek el.

A fenti tulajdonságokat alapvetőnek véve a következő segédigék tekinthetők központiakkak (a lista nem teljes): *tud, bír, akar, mer, fog, kell, lehet*. A *van* korlátozottan használható főnévi igenevekkkel (pl.: *van enni*); a *van* e tulajdonsága összefügg azzal, hogy a nominálissal szerkezetet alkotó segédige szerepű létige elsődleges funkciója a létezésnek mint folyamatnak, tehát az igei jelentésnek a profilálása, és emellett horgonyzódik le a beszédidőhöz képest. A segédige segédigei státusa nagyrészt grammatikalizációjának fokán múlik. Egyik oldalon a teljesen sematizálódott és klitizálódott elemek (a magyarban pl. az igeidő- és a módjelek) határolják, a másik oldalról azok az igék, amelyeknek folyamatjelölő jelentése nem vagy alig sematizálódott. Az egyes magyar segédigék grammatikalizációs foka szintén eltérő: a *fog* a leginkább grammatikalizálódottak egyike, míg a *tud* vagy az *akar* a legkevésbé az.

Lényegében mindegyik segédige poliszém, mindegyiknek van főigei szemantikai megfelelője. Így például a *tud* szónak a TESz. többek között a következő jelentéseit adja meg (vö. Benkő szerk. 1976: 995): 1. ismerete van valamiről, 2. képes valamit megtenni, 3. határozott szándékában van, 4. ismer valakit, 5. ért valamihez, 6. valamiről meg van győződve, 7. sejt, gondol. A *tud* uráli eredetű, a rekonstruált **tumte-* alak eredeti jelentése 'érint, tapint, tapogat'. Az eredeti jelentésből metaforikus kiterjesztéssel alakult ki a mai elsődleges 'ismerete van valamiről' értelem, és ennek grammatikalizációja során alakult ki a segédigei funkció, a fenti paraméterek mentén. A *tud* segédigei funkciója közel áll az elődleges lexikai jelentéshez, a deszemantizáció az absztrakciónak csak alacsony fokáig jutott el:

- (24) Péter tudja a leckét.
 (25) Péter tud úszni.

A *fog* szónak a TESz. többek között a következő jelentéseit adja meg (vö. Benkő szerk. 1967: 934): 1. megragad, 2. [jövő idő], 3. zsákmányul ejt, 4. megtermékenyül, 5. érzékszervvel felfog, 6. rajtakap, 7. hatást fejt ki, 8. valamihez kezd. Ugor ere-

detű, igen gazdag szócsaláddal a *fogótól* a *fogalomig*. A *fog* legtöbb jelentése főigei, és csak egy segédigei jelentése van. A *fog* segédigei funkciója messze áll az elődleges lexikai jelentéstől, a deszemantizáció az absztrakciónak magasabb fokáig jutott el:

- (26) Zsuzsa a lánya kezét fogja.
- (27) Zsuzsa Németországban fog dolgozni.

A *kell* szónak a TESz. a következő jelentéseit adja meg (vö. Benkő szerk. 1970: 434): 1. szükség van rá, 2. tetszik, jólesik, 3. kényszerű, 4. ajánlatos, 5. valószínű, 6. elkerülhetetlen. A *kell* legtöbb jelentése már erősen grammatikalizálódott, segédigeivé vált. Finnugor eredetű, segédigei funkciója közel áll az elődleges lexikai jelentéshez, a deszemantizáció az absztrakciónak csak alacsony fokáig jutott el:

- (28) Pistinek a zöld alma kell.
- (29) Pistinek indulnia kell.

A magyar segédigék elsősorban a cselekvés, az akarat és az állapotváltozás eseménysemákon alapuló igékből alakultak ki (vö. Heine 1993: 31). Legtöbb esetben metaforikus és metonimikus folyamatok játszottak közre ezekben az alakulási folyamatokban (ez azonban nem tárgya az itteni elemzésnek; vö. Kuteva 1994, 2001).

9. A segédige + igenév szerkezet mint nyelvi egység

A nyelvi kifejezések egy jó része morfológiai vagy szintaktikai szempontból összetett szerkezet. Ezek a struktúrák, például a főnévi vagy igei tő + toldalék, a melléknév + főnév, az igekező + ige, az állítmány + alany szemantikai struktúrák is, kompozitumszerkezetek, amelyek részleges szemantikai megfeleléseken és kidolgozási műveleteken alapulnak. Közülük a gyakran használtak létrehozásához és megértéséhez általában nincsen szükség a teljes szerkezet részenkénti feldolgozására. A nyelvi egység olyan nyelvi kifejezés, amely morfoszintaktikailag átlátható lehet a beszélő/hallgató számára, de megértéséhez nem kell ezeket a részelemeket egyenként feldolgozni (vö. Langacker 1987: 58–9).

A magyar segédige + igenév szerkezet alapbeállításban nyelvi egység, mert a használati eseményekben az egység összetevői együtt reprezentálják azt a szemantikus tartalmat, amelyet egy lehorgonyzott prototipikus ige is: folyamatot, eseményszerkezetet tartalmazó temporális relációt, mód, idő, szám, személy és határozottság profilálásával, nominális bővítményekkel (vö. Langacker 1987, 2008b). A segédige + igenév szerkezetre azonban jellemző, hogy a) az alanyi figura gyakran egyáltalán nem dolgozódik ki a teljes szerkezetben, továbbá b) az ige absztrahálódik, ennek következtében a teljes szerkezet temporális összetevője redukálódik.

A szemantikai alszerkezetek különböző együttállásokban és különböző morfológiai szerkezeti explikációkban valósulnak meg.

A segédige + igenév szerkezet struktúráját általánosságban két elmélet szerint írja le a nyelvtudomány. Ezek a következők.

- Az építőkockaelv, amely szerint a morfológiai szerkezetek kisebb diszkrét elemekből állnak (ezt érvényesíti a hagyományos besoroló nyelvtan éppúgy, mint a formális generatív, függetlenül az egyéb módszertani különbségektől).
- A hálózatelv, amely szerint a nyelvi kifejezések fogalmi/szemantikai szerkezete nem feltétlenül diszkrét testes nyelvi jelölők szabályozott szekvenciájából jön létre, hanem nyelvi elemek különböző típusú szemantikai összekapcsolódásából (ez a felfogás jellemző a funkcionális leírásokra; az alábbi szemantikai elemzés a 9. pontban kiegészül a szubmorfemikus szerkezeti jellemzővel).

A hálózatelv szerint a segédige + igenév szerkezet nem egyszerűen két szóalak egymás mellé helyezett strukturális, morfoszintaktikai kapcsolata, hanem szemantikai szerkezet. Mint az 1. pont A)–D) szerkezeti sémái jelzik, és ahogy azt korábban Kálmán et al. (1989) is bemutatta más módszertannal, a segédige + igenév szerkezet a sematikus igei tartalmat különböző változatokban képezi le. Mindegyik változat esetében a folyamat/esemény nyelvi leképezése a cél. Az időbeli viszony, az episztemikus és a deontikus modalitás segédigés szemantikai szerkezeti különbségeit további tanulmányokban lehet bemutatni, például mentális terek integrált szerkezeteiben.

A 4. részben bemutatott alapvető segédige + főnévi igenév szerkezetek kompozítség szerkezetei a következőképpen jellemezhetők.

(30)-ban, az A) típust reprezentálva a segédige deontikus modalitást jelöl, elvont temporális viszonyt (egyúttal egy erődinamikai viszonyt), továbbá a teljes szerkezet trajektorát tartalmazza (vagyis az elsődleges figurát, itt kidolgozatlanul; ha kidolgozódik, azt dativus-ragos főnév fejezi ki, ez a trajektor, az agonista és a kényszerített cselekvő az erődinamikai viszonyban, míg az antagonista, a készítő ellenerő forrása nem explikálódik); a főnévi igenév eseményt jelöl atemporálisan, összegző letapogatással, és a teljes szerkezet landmarkjét tartalmazza (ez itt 'valahol', kidolgozás nélkül):

(30) Menni kell.

Az erődinamikai szemantikai szerkezet két erő állandó vagy változó állapotú szembenállásának a leképezése (vö. Talmy 2000: 409–70). A fő tényezők: két erő erő kifejtése, ellenállás a kifejtett erővel szemben, az ellenállás legyőzése. A figyelem középpontjában álló erőentitás az agonista, az ezzel szemben álló erőentitás az antagonista. Az erődinamikai viszonyban az a kérdés, hogy az agonista ki tudja-e fejteni az interakcióban saját erejét, vagy a másik erősebbnek bizonyul. Az erődinamikai szemantikai szerkezet jelölhet közvetlen fizikai viszonyt és elvontabb erőszembenállásokat is.

A magyar deontikus modalitást kifejező *segédige + igenév* szerkezetekben egy részben grammatikalizálódott erődinamikai szerkezet is működik. Ebben a szerkezetben az agonista az a figura, amely (aki) nyugalmi helyzetre tör, és ezért erőt fejt ki (átvitt értelemben is), (32) példájában az a valaki, akinek mennie kell, tehát egyúttal a teljes szerkezet elsődleges figurája, azaz trajektora. Az antagonista az a jelöletlen erő, amely az erő forrása, amely az agonista nyugalmi helyzetét meg kívánja szüntetni, azt ebben az esetben helyváltoztató mozgásra kényszeríti.¹

(31)-ben, a B) típust reprezentálva a *segédige* deontikus modalitást jelöl, elvont temporális viszonyt (egy erődinamikai viszonyt), a trajektort tartalmazza (vagyis az elsődleges figurát, itt kidolgozatlanul; ha kidolgozódik, azt dativus-ragos névmás (más esetekben főnév) fejezi ki, ez a trajektor, az agonista és a kényszerített cselekvő az erődinamikai viszonyban, míg az antagonista, a készítő ellenerő forrása nem explikálódik), a főnévi igenév eseményt jelöl atemporálisan, összegző letapogatással, és a landmarkot tartalmazza (ez itt 'valahol', kidolgozás nélkül). Emellett a főnévi igenév szám- és személyjelölő toldalékkal jelzi a trajektort és egyben agonistát:

(31) Mennem kell.

(32)-ben, a C) típust reprezentálva a *segédige* jövő időt jelöl (formálisan a jelen igeidőben, teljes paradigmával számra és személyre), elvont temporális viszonyt, a trajektort tartalmazza (vagyis az elsődleges figurát alany és topik funkcióval nominativusi esetben, itt a *Zsuzsa* név által kidolgozva), a főnévi igenév eseményt jelöl atemporálisan, összegző letapogatással, és a landmarkot tartalmazza (ez itt *Németország*, kidolgozva):

(32) Zsuzsa Németországban fog dolgozni.

(33)-ban, a D) típust reprezentálva a *segédige* modalitást jelöl, itt képességet² (teljes paradigmával időre, módra, számra és személyre), elvont temporális viszonyt, a trajektort tartalmazza (vagyis az elsődleges figurát alany és topik funkcióval nominativusi esetben, itt a *madár* főnév által kidolgozva), a főnévi igenév eseményt jelöl atemporálisan, összegző letapogatással, és a landmarkot tartalmazza (ez itt 'valahol', kidolgozás nélkül):

(33) A madár tud repülni.

¹ A *kell* *segédige* eredetibb erődinamikai és általánosabb szemantikai szerkezetét itt nem lehet tovább elemezni, csak jelezni lehet, hogy a VALAMI KELL VALAKINEK szerkezet átalakulásából jött létre, az ige grammatikalizálódásával és a két sematikus figura (hagyományosan: igei vonzat) szemantikai módosulásával.

² A *tud* egyes jelentései további árnyalatainak megkülönböztetése itt nem szükséges, jöllehet a képességet egyes magyarázatok inkább premodális tartalomként értelmezik.

A magyar segédige + igenév szerkezet a kompozitumszerkezet egy specifikus fajtája. „A kompozitumszerkezet az egymásnak megfelelő entitások egymásra helyezése és specifikációik összeolvadása révén jön létre” (Langacker 1987: 280), más szavakkal közös szemantikai alszerkezetek közötti megfelelések révén. Mind a segédige, mind a főnévi igenév a teljes egység által kifejezett folyamatnak csak egy részét jelöli, finom megfelelésekkel. A segédige temporális viszonyt profilál folyamatként, míg a főnévi igenév tartalmazza az eseményszerkezet szemantikai tartalmának nagyobb részét. A segédige a trajektort állítja elsődleges sematikus figuraként (résztevőként) a folyamatban (a landmarkot másodlagosként), míg a főnévi igenév a landmarkot állítja elsődleges sematikus figuraként (résztevőként) a folyamatban (a trajektort pedig másodlagosként). A segédige igeidőt (jövőt) vagy modalitást profilál, szám és személy szintén a segédigén jelölődik, kivéve a deontikus modalitást. A magyar segédige + igenév szerkezet különbözik például az angoltól, amennyiben a segédige szekvenciálisan profilálja a mondatban a folyamatot, szemben Langacker leírásával, ahol ez a (magyarral nem egyező) főnévi igenév funkciója.

Kompozitumszerkezetként és nyelvi egységként a magyar segédige + igenév szerkezet az ige 5. részben bemutatott szemantikai funkcióit teljesíti: folyamatot jelöl, temporális viszonyt, egy energiával kapcsolatos interakciót két sematikus résztvevő között, szekvenciális letapogatással, szemantikailag függő, a tagmondat állítmányi szerepét tölti be. A konstrukció profilmeghatározója (feje) a segédige, mert ez az összetevő közelebb áll szemantikailag az igehez, mint a főnévi igenév. Mindamellett mivel a teljes egység egészként funkcionál, és a főnévi igenév nagymértékben hozzájárul az eseményszerkezet kifejezéséhez, a profilmeghatározó kijelölése inkább technikai eljárás.

10. A szubmorfemikus szerkezet

A magyar ige ragozása legtöbbször komplex funkciójú toldalékokkal történik, amelyek nem bonthatók minden elkülönített funkciónak egy az egyben megfelelő morfológiai elemekre, azaz a toldalékmorfémák között a ragozást egy-három morféma végzi komplexen. A rendszer még bonyolultabb a tő és a toldalék határának esetenkénti elmosódó jellege miatt. Ez a jelenség a hálózatelvű morfológiai modellel írható le, amelyet Gundersen (2001) javasol, Langacker (1987: 400 kk.)-ra és Bybee (1988: 128 kk.)-ra hivatkozva. A norvég morfológiából vett példák alapján mellett érvel, hogy vannak toldalékok, amelyek „szubmorfemikus jellegzetességeket mutatnak: vagyis a morf szintje alatti fonológiai és szemantikai kapcsolatokat mutathatnak” (Gundersen 2001: 108). A magyar igei szubmorfemikus ragozási formák jól begyakorlott, gyakori szerkezetek egységstátussal.

A segédige + igenév szerkezet részben szubmorfemikus, amennyiben az összetett szemantikai szerkezetben nem lehet kimerítően és egyértelműen elkülöníteni az egyes morfológiai elemeket és a hozzájuk tartozó szemantikai tartalmakat

(ebben is megfelel a véges, inflexiós magyar igealakoknak). A segédige nem egyszerűen hozzáadja az igeidő vagy a modalitás lehorgonyzását az főnévi igenévhez, hanem azokat ki is dolgozza az igető jelentésével viszonyban. A segédige + igenév szerkezet fentebb megadott általános leírásában az összetett szemantikai szerkezetet nem a jól elkülöníthető morfémák szekvenciája strukturálja, hanem morfofonológiailag részben egymást átfedő, szemantikailag összetett, többfunkciós részek hálózatszerű egysége. Az itt tárgyalt segédige + igenév szerkezet szociolingvisztikailag kötött változatait (például *el kell menjek, el kellek menni*) tekintetbe véve ez a variabilitás még nagyobb.

11. Néhány specifikus szemantikai jellemző

A fentebb bemutatott általános szemantikai tényezők mellett néhány további jellemző is megemlítendő a magyar segédige + igenév szerkezet funkcionálásával kapcsolatban. Ezek közül hármat érdemes itt jelezni: az eseményjelleg hierarchiáját, segédige + igenév szerkezet időszerkezetét és az időbeli és a modális lehorgonyzás változatait.

11.1. Az eseményjelleg hierarchiája

Az ige temporális szemantikai tartalmának eseményszerkezetéhez képest a segédige + igenév szerkezet kevésbé tipikus eseményt reprezentál. (34)-ben a legerősebben profilálódik az eseményjelleg, (38)-ban a legkevésbé.

- (34) Megyek.
- (35) Mennék.
- (36) Mentem.
- (37) Mentem volna.
- (38) Menni fogok.

Minél közelebb van a reprezentált esemény a beszélők által megértett beszédhelyzethez, vagyis saját tér-idő kontinuumukhoz, annál erősebb az ige vagy igei szerkezet eseményjellege.

11.2. A segédige + igenév szerkezet időszerkezte

Az ige időszerkezetéhez, azaz lehorgonyzott igeidejéhez képest a segédige + igenév szerkezet vagy kevésbé lehorgonyzott eseményidőt reprezentál, vagy ez a lehorgonyzás teljesen elmarad. (39)-ben a legerősebben profilálódik a deiktikus igeidő, (43)-ban a legkevésbé.

- (39) Megyek.
- (40) Mennem kell.
- (41) Olvasni akarok.
- (42) Tudok olvasni.
- (43) Enni kell.

11.3. Az időbeli és modális lehorgonyzás változatai

Az időbeli és modális lehorgonyzás különböző változatokban vagy a segédigén vagy a főnévi igenéven történik meg. Ez a variabilitás nem kizárólag morfoszemantikai (vagy éppen morfofonológiai), hanem az egész szerkezet és ezáltal az egész tagmondat jelentésszerkezetének is alszerkezete.

- (44) a) Akar futni. Akarok futni.
- b) Tud futni. Tudok futni.
- c) Szeret/ne futni. Szeretnék futni.
- (45) a) Lehet futni. Lehet futnia.
- b) Kell futni. Kell futnia.

Látható, hogy (44) példákban a személy és a szám a segédigén jelölődik, míg (45) példákban a főnévi igenéven. Ez azt jelenti, hogy (44) példákban a segédige + igenév szerkezetben az elsődleges figura a segédigéhez kapcsolódik, ő a cselekvés akarati és energiaforrása. (45) példákban az elsődleges figura a főnévi igenévhez kapcsolódik. Itt a cselekvés akarati és energiaforrása más: a segédige erődinamikai alszerkezetében az antagonista, a készítő erő sematikusán jelen van, morfoszintaktikailag azonban jelöletlen (az erődinamikára l. Talmy 2000: 409–70). A dativusos szerkezet az antagonista, a készítő erő külső, a kényszerített cselekvőtől (agonistától) különböző voltát profilálja.

12. Összefoglalás

A tanulmány a segédige + főnévi igenév szerkezet kognitív szemantikai leírását vizsgálta. A szerkezetet szemantikai egységnek tekinti, amely a mondatban lehorgonyzott igealak szemantikai funkcióit morfoszintaktikailag komplexebb, szemantikailag nyíltabb (kifejtőbb) szerkezetben, reprezentálja. A segédige + igenév szerkezet alapvetően hasonlít a véges ígéhez, de eltér vagy eltérhet attól: az időszerkezetet és a sematikus figurákat kevésbé dolgozhatja ki, az eseményjelleg, az igeidő lehorgonyzását különböző mértékben valósítja meg, az időbeli és a modális lehorgonyzás megvalósulásai összefüggnek az erődinamika változataival, főképp az antagonista reprezentálódásával. A magyar segédige + főnévi igenév szerkezet e tulajdonságaival és további, itt nem részletezett variabilitásával együtt temporális folyamatot jelöl, a tagmondat szemantikai profilját adja, amely le van horgonyozva, azaz egészként az állítmány szintaktikai funkcióját tölti be. További sze-

mantikai alapú funkcionális leírást kíván többek között a grammatikalizáció foka, a főígei jelentés közelsége, a lehorgonyzás jelöltségének foka szerinti variabilitás, a dativusos szerkezetek és a topik összefüggése, valamint a segédige + főnévi ige-név szerkezet eseményszerkezetének és a sematikus figuráknak a típusai és együttállásai.

SZAKIRODALOM

- Anderson, Gregory D. S. 2006. *Auxiliary Verb Constructions*. Oxford University Press, Oxford.
- Barlow, Michael–Kemmer, Suzanne 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: Barlow, Michael–Kemmer, Suzanne (eds.): *Usage-based models of language*. CSLI Publications, Stanford, California, vii–xxviii.
- Benkő, Loránd (szerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő, Loránd (szerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benkő, Loránd (szerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bybee, Joan 1988. Morphology as lexical organization. In: Hammond, Michael–Noonan, Michael (eds.): *Theoretical morphology*. Academic Press, New York, 119–41.
- Bybee, Joan–Fleischmann, Suzanne 1995. Introduction. In: Bybee, Joan–Fleischmann, Suzanne (eds.): *Modality in Grammar and Discourse*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 1–14.
- Csirmaz Anikó 2008. Igei argumentumszerkezet. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 165–228.
- Frawley, William 1992. *Linguistic Semantics*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale.
- Givón, Talmy 2001. *Syntax. An Introduction*. Volume I. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- Geeraerts, Dirk–Cuyckens, Hubert (eds.) 2007. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford University Press, Oxford.
- Gundersen, Helge 2001. Building blocks or network relations: Problems of morphological segmentation. In: Simonsen, Hanne Gram–Endresen, Rolf, Theil (eds.): *A Cognitive Approach to the Verb*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 95–127.
- Heine, Bernd 1993. *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*. Oxford University Press, Oxford.
- Hopper, Paul J.–Thompson, Sandra A. 1985. The iconicity of the universal categories „noun” and „verbs”. In: Haiman, John (ed.): *Iconicity in Syntax*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 151–83.
- Kálmán C., György–Kálmán, László–Nádasdy, Ádám–Prószéky, Gábor 1986. Hocus, Focus, and verb types in Hungarian infinitive. In: Abraham, Werner–de Meij, Sjaak (eds.) *Topic, Focus, and Configurationality*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia, 129–42.
- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*: 49–103.
- Kenesei István 2000. A segédige a magyarban. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 108–11.
- Kenesei István 2008. Funkcionális kategóriák. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 601–37.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- É. Kiss Katalin 2003. Mondattan. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest.
- Kuteva, Tania 1994. Iconicity and auxiliation. *Journal of Pragmatics* 22: 77–81.
- Kuteva, Tania 2001. *Auxiliation*. Oxford University Press, Oxford.
- Langacker, Ronald W. 1978. The form and meaning of the English auxiliary. *Language* 54 (4): 853–84.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Langacker, Ronald W. 2008a. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Langacker, Ronald W. 2008b. *The English Auxiliary: A Functional Account*. Paper presented at the conference Cognitive and Functional Perspectives on Dynamic Tendencies in Languages. Tartu, 01. 06. 2008.
- Lengyel Klára 2000a. A főnévi igenév. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 226–31.
- Lengyel Klára 2000b. *Az igenevek helye a szófaji rendszerben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Radden, Günter–Dirven, René 2007. *Cognitive English Grammar*. John Benjamins, Amsterdam, Philadelphia.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics. Volume I. Concept Structuring Systems*. The MIT Press, Cambridge, MA.

Tolcsvai Nagy Gábor
ELTE BTK

SUMMARY

Tolcsvai Nagy, Gábor

The auxiliary + infinitive construction in Hungarian

The paper outlines the semantics of the Hungarian auxiliary + infinitive structure in the cognitive linguistic framework of R. Langacker and B. Heine. The Hungarian auxiliary + infinitive structure is one way to construe a process in, a composite semantic structure that represents the semantic functions of the finite verb in a clause, though in a morphosyntactically more complex and semantically more explicit way. The Hungarian auxiliary profiles (future) tense or modality, and the abstracted temporal relation, a process, while the infinitive comprises most of the semantic content of the whole event structure. Trajector and landmark as schematic participants are represented as shared in the two components. This construction is similar to the finite verb, though event structure, eventhood and schematic participants are not always elaborated to the degree they are in the case of a finite verb. Tense is denoted in a restricted way, and the use of modal auxiliaries is related to force dynamic relations.

Keywords: auxiliary, infinitive, composite structure, linguistic unit, process, schematicity, sequential and summary scanning